

Kulhánková, Markéta

Byzantská žebrová poezie 12. století

Neograeca Bohemica. 2008, vol. 8, iss. [1], pp. 5-16

ISBN 978-80-260-3412-4

ISSN 1803-6414

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/142313>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Byzantská žebřavá poezie 12. století*

MARKÉTA KULHÁNKOVÁ

Byzantská žebřavá poezie tvoří nevelkou skupinu literárních děl, kterou na jedné straně co do rozsahu a významu není možno srovnávat s hlavními byzantskými literárními žánry, jako byla historiografie či hagiografie, na straně druhé je díky svým četným specifickým nanejvýš zajímavá jak pro literárního historika, tak pro laického zájemce o Byzanc. Žebřavé básně odhalují netušený smysl pro humor, ironii a fantazii svých autorů, ukazují jejich vybroušený smysl pro kombinaci prvků různých žánrů a v neposlední řadě dávají nahlédnout do každodenního života v řeckém středověku. Přednáška je rozdělena na tři části: první se věnuje historickému pozadí a podmínkám vzniku žebřavých básní, v části druhé představíme konkrétní texty a také autora některých z nich Theodóra Prodroma, který je zároveň prototypem byzantského žebřavého básníka. Na závěr budou nastíněny základní literární historické a teoretické otázky, které jsou s tímto žánrem spojeny.

Většina byzantských literárních děl, jež můžeme zařadit do žánru žebřavé poezie (přijmeme-li názor, že má právo na vyčlenění z „nadžánru“ příležitostné poezie), vznikla v poměrně krátkém období okolo poloviny 12. století. Doba jejich vzniku se víceméně kryje s obdobím panování císaře Manuéla I., v pořadí třetího zástupce slavného byzantského rodu Komnénovců, který se ujmá byzantského trůnu s Alexiém Komnénem (1081) a opouští jej nedlouho před dobytím Konstantinopole křížáky (poslední Komnénovec Andronikos I. byl císařem do roku 1185). Sám Manuél vládl nejdéle ze všech komnénovských císařů (1143–1180). Za jeho vlády říše relativně prosperovala jak vnitřně, tak v zahraniční politice a jeho osobnost i móda jeho dvora poznamenaly zásadním způsobem kulturu druhé poloviny 12. století. Byl to dobrý válečník a vynikající diplomat, ochotný pro politický úspěch slevit i z přísných náboženských zásad. Podle dobových svědectví byl nábožensky spíše vlažný a tolerantní jak k islámu, tak k západní křesťanské církvi. Měl ostatně k Západu blíže než jeho císařští předchůdci i následovníci: jeho matka i obě manželky byly západního původu. Za jeho vlády se rozrostla menšina benátských kupců v Konstantinopoli a cestu na byzantský dvůr si našli západní dvořané a úředníci, stejně jako rozličné západní zvyklosti. Nejznámějším příkladem je zavedení rytířských turnajů podle západního vzoru.

Rozkvět žebřavé poezie je jedním z fenoménů charakteristických pro Manuélovo období. Tento druh básnictví se rozvíjí a etabluje jako literární žánr zřejmě především díky třem faktorům: je to rozkvět literárního patronství, změny v sociálním rozvrstvení společnosti a pronikání individuálních prvků do literatury.

---

* Text přednášky vznikl jako součást výzkumného záměru Masarykovy univerzity v Brně *Středisko pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních* (MSM 0021622435).

Politickému životu v komnénovském období dominovalo – poprvé v historii Byzance – několik mocných rodin, jež byly vzájemně propojeny příbuzenskými svazky a kontrolovaly státní administrativu. Na druhé straně se v tomto období rozšiřovala nová společenská vrstva vzdělaných intelektuálů, kteří těžce hledali místo ve státní administrativě a nacházeli často alternativní způsob obživy právě v literárních zakázkách příslušníků bohaté aristokracie. Působení těchto faktorů mělo za následek pevné zakotvení instituce literárního patronství ve společnosti a jeho rozkvět – a s patronstvím jsou úzce spojeny některé nové trendy v literatuře, stejně jako celý žánr žebrové poezie. Pozoruhodné je, že jako patronky literatury se prosadily především vysoce postavené ženy. Literární salon, tzv. *θέατρον*, fungoval pod patronací manželky Alexia Komnéna Ireny Dukainy, patronkami literatury byly Marie – manželka císařů Michaéla VII. Duka a Nikéfora Botaneiata –, matka císaře Alexia Anna Dalassena i jeho dcera Anna Komnéna. Významnou mecenáškou byla sebastokratorissa Irena, choť Manuélova bratra sebastokratora Andronika, a literáty sponzorovala, ač cizinka, i první manželka tohoto císaře Bertha ze Sulzbachu.

Pro řeckou literaturu 12. století jsou obecně charakteristické dvě protichůdné tendence. Vedle silného klasicismu je to pro Byzanc nebývale intenzivní sklon odložení literárních konvencí a experimentování. V byzantské literatuře tohoto období se tak objevují nové motivy. Jedním z nových prvků je kritický pohled na nešvary mnišského života, ježž známe z díla *Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ* (*Zkoumání mnišského života*) Eustathia ze Soluně či parodie Theodóra Prodroma *Σχέδη μύθος* (*Hříčka o myšvi*). Dalším novým tématem je nuzný život intelektuálů. Je samozřejmě leitmotivem žebrové poezie, objevuje se však i v dalších dílech Theodóra Prodroma, v *Dramatiu* Michaéla Haplucheira či v dopisech Ióanna Tzetzta. Tento nový literární topos souvisí se širšími změnami v byzantské společnosti a se zmíněným rozkvětem literárního patronství. Časté použití tohoto motivu není však ani tolik svědectvím o tristní situaci učenců, jako spíš dokladem toho, že nářky bývaly vyslyšeny a možnost vydělat si literární činností na živobytí skutečně existovala.

Některé z literárních experimentů spočívají v obnovení od antiky nepoužívaných literárních žánrů. Právě fakt, že šlo o žánry antické, převratnou povahu těchto počínů na jedné straně poněkud zastiňuje, na straně druhé zřejmě umožnil jejich lepší přijetí soudobými čtenáři ve společnosti, jež tolik lpěla na tradici. Jde především o oživení satiry, literární parodie a dobrodružného románu, tedy žánrů s fiktivními prvky, jež se v byzantské literatuře dřívějších období objevují jen velmi zřídka.

S pronikáním fiktivních prvků do byzantské literatury má zřejmě souvislost také obnovení zájmu o antické drama, a to především o Aristofana. Ióánnēs Tzetzēs je autorem nejen komentářů k Aristofanovým komediím, ale též didaktické básně věnované tragédii a komedii. Eustathios ze Soluně sepsal traktát *Περὶ ὑποκρισεως* (*O přetvářce*), v němž už neodsuzuje antickou tragédii – kterou ovšem považuje za mrtvou – za nemorálnost jako rané křesťanství, ale naopak uznává její výchovné a morální působení. Zájem o divadlo nebyl však jen čistě teoretický. Nelze sice hovořit o oživení dramatiky v antickém stylu ani

o obnovení divadelních představení v antickém smyslu slova, přece však vzniklo několik děl antickým dramatem inspirovaných. K nim můžeme počítat báseň Theodóra Prodroma *Κατομυομαχία* (*Válka koček a myši*), jež sice názvem odkazuje na slavnou pseudohomérskou *Batrachomyomachii*, ve skutečnosti je však složena dvanáctislabičným jambem ve formě dialogu, vystupuje v ní sbor, a je tedy spíše parodií na antickou tragédii. Dále sem můžeme zařadit euripidovský cento *Χριστός πάσχω* (*Trpící Kristus*), přijmeme-li pravděpodobnější ze dvou možných datací vzniku tohoto díla. Toto dílo zřejmě k jevištnímu provozování určeno nebylo, stejně jako již zmíněná krátká jambická báseň Michaéla Haplucheira *Δραμάτιον* (*Malé drama*), na níž je patrná inspirace Aristofanovým *Plutem*.

Už někteří učenci v 11. století začali brát na vědomí existenci lidové slovesnosti a zajímat se o ni. Ve 12. století je Michaél Glykas známý pro svůj zájem o lidová přísloví, jichž celou řadu zahrnul do své básně z vězení (viz níže). Glykas je též autorem sbírky přísloví s veršovanými i prozaickými vysvětlivkami, kterou věnoval císaři Manuélovi. Velké množství folkloristických informací ve svých dílech zprostředkovává také Eustathios ze Soluně a literární památkou par excellence inspirovanou lidovou slovesností je hrdinský epos *Digenis Akritis*, jehož první literární verze vznikla s největší pravděpodobností právě ve 12. století. Pro toto období je rovněž příznačné první použití nového jazykového rejstříku v literatuře: nejnižšího stylu vzniklého na bázi živého jazyka. Proč došlo k pronikání živého jazyka do byzantské literatury právě v tomto období, není dosud uspokojivě vysvětleno, stejně jako panují různé názory na otázku po povaze tohoto jazyka, obvykle označovaného jako jazyk lidový (viz níže).

Pronikání individuálních prvků do literatury (a nejen do ní, ale i do dalších uměleckých činností, jako bylo např. malířství) je dalším z nových jevů tohoto období. Projevuje se jednak v autorově vztahu k jeho dílu, jednak v líčení charakterů hrdinů. Autoři začali ve svých dílech více hovořit o své vlastní osobě – příklady jsou v žebrových básních četné. Průkopníkem v této oblasti byl v 11. století Michaél Psellos. Ve 12. století se sílí přítomnost autorovy osobnosti projevuje opět velmi často v dílech Theodóra Prodroma, ale je patrná také například u Michaéla Italika. Za vrchol tohoto typu inovace lze považovat historiografické dílo Nikéty Chóniata.

Žebrová poezie zaujímá v soudobé byzantské literatuře výjimečné postavení především proto, že se v ní spojují v podstatě všechny právě zmíněné inovační tendence: Věnuje se **novým tématům**, jako je mnišský život či nouze intelektuálů. Alespoň některé její výtvořiny využívají **fikee, parodie a satiry** a některé dialogické partie se vyznačují tak intenzivním **dramatickým elementem**, že vědci uvažují o možnosti, že tyto texty byly nějakým způsobem dramaticky předváděny. Zájem o **folklor** se projevuje v použití formálních prvků blízkých lidové písni i v inspiraci lidovými příslovími (u Glyka). Právě žebrové básně jsou také představiteli **pronikání lidového jazyka do literatury**. Konečně žebrová poezie není myslitelná bez **individuálních prvků**.

V souvislosti s novými tendencemi v literatuře 12. století se nejčastěji setkáváme se jménem plodného učeného dvorského básníka Theodóra Prodroma. Už sama osobnost

tohoto autora ztělesňuje změny v dobovém literárním dění: Především nepocházel z vysokých kruhů jako většina dřívějších spisovatelů. Narodil se v Konstantinopoli kolem roku 1100. Absolvoval studium gramatiky, rétoriky a filozofie a stal se znalcem a obdivovatelem antické filozofie a literatury, což se odráží v četných citátech a ohlasech v jeho díle. Brzy po ukončení studií vystoupil na veřejnosti s vlastní tvorbou, prvním jeho zachovaným datovatelným dílem je báseň ke korunovaci Alexia spolucísařem z roku 1122, složená na objednávku císařského dvora. Od té doby Prodomos skládal básně tohoto typu ke každé významnější události týkající se císařského dvora. Tato spisovatelská činnost byla nepochybně honorována, jistě však ne formou pravidelného platu. Prodomos také nezapomínal znovu a znovu, většinou na konci pochvalné básně, připomínat svou svízelnou ekonomickou situaci. Neskládal básně jen pro panovníka, ale i pro další příslušníky císařské rodiny, pro Annu Komnenu a její rodinu, pro sebastokratora Isaaka, bratra císaře Ióanna, a pro sebastokratorissu Irenu. Kromě básní na objednávku byla dalším zdrojem Prodomových příjmů jeho učitelská činnost. Pravděpodobně v roce 1140 onemocněl básník neštovicemi. Následkem nemoci byly neustálé zdravotní obtíže, znetvoření těla a vypadání vlasů, na něž si ve svých básních i dopisech opakovaně stěžoval. Zdravotní potíže jej přiměly uchýlit se do klášterní péče, kde zemřel.

O univerzalitě Prodomova vzdělání svědčí všestrannost děl, jež se od něj zachovala. Je autorem teologických, filozofických, naukových (gramatických, astrologických) i satirických spisů, jednoho veršovaného románu, dále se zachovaly jeho příležitostné básně, dopisy a řeči. Důkladná znalost Bible byla samozřejmostí, z Prodomových hexametrických básní je znát zběhlost v homérské diki (byl prvním od pozdní antiky, kdo oslavil císaře ve skutečně homérském stylu). Z filozofů kromě Platóna a Aristotela znal dobře také Porfyria, Dionysia Areopagitu, Empedokla a další, v různých básních nacházíme ohlasy klasických tragiků, Aristofana a ojedinele také lyriky. Jeho veršovaný román navazuje na Héliodora, satirická tvorba je ovlivněna Lukianem.

Zatímco za svého života a ještě několik staletí po své smrti – až do konce existence byzantské říše – byl Prodomos vysoce ceněným autorem, v době pobyzantské získal neprávem pověst reprezentanta těch nejhorších vlastností spojovaných s Byzantinci: patolízalství a velkohobosti. Podle Ottova slovníku naučného „ze všeho [co napsal] zasluhují povšimnutí pouze jeho spisy satirické, svědčící o nadání a vhodném napodobení Lukiana, ostatní nemá literární ceny“. Moderní doba, snažící se o poučenější a objektivnější hodnocení byzantské literatury, již Prodomovo dílo takto příkře neodsuzuje; v polovině 70. let 20. století se dočkaly vydání i jeho příležitostné básně, které jsou nejen cenným zdrojem historických informací, ale také vrcholným reprezentantem žánru příležitostné poezie a neocenitelnou ukázkou soudobé literární módy.

Jméno tohoto učeného spisovatele je neoddělitelně spjato s byzantskou žebravou poezií, neboť v rukopisech jsou všechny žebravé básně 12. století až na jedinou právě jemu připisovány. Jsou mezi nimi texty, jejichž autorem Prodomos zcela jistě je, jiné, u nichž jeho autorství nelze dosud potvrdit ani vyvrátit, i ty, jejichž autorem zcela jistě není. Tou jedinou

žebrovou básní, která není dochována pod jeho jménem a prokazatelně od něj nepochází, je tzv. „báseň z vězení“ Michaéla Glyka.

Přejdeme nyní ke stručné charakteristice žánru a představení jeho reprezentantů. Žebrovou poezii můžeme definovat jako samostatný žánr či jako podžánr příležitostné poezie, jenž se od ostatních příležitostných básní liší na první pohled především tím, že jeho zásadní součástí je žádost ve prospěch autora. Žebrové básně mají společné formální rysy, vlastní topiku a mimoliterární kontext, společnou rétorickou funkci, stejnou kostru. Skládají se většinou z předzpěvu – *prooimia*, v němž se mluvčí oslavným způsobem obrací na potenciálního mecenáše. Střední část bývá vyplněna líčením problémů či příhod hrdiny, které má za úkol vzbudit adresátův soucit, ale hlavně jej pobavit. Báseň uzavírá přímá žádost o více či méně konkrétní pomoc doprovázená buď *polychroniem* (přáním mecenáši), nebo naopak varováním až výhrůžkou, že eventuální smrt hrdiny-mluvčího by nejvíce ze všeho uškodila samotnému mecenáši.

Pro všechny byzantské žebrové básně je typické použití ironie a epický element. Objevuje se v nich i element satirický a parodistický, lze vystopovat i rysy frašky a mimu (alespoň to tvrdí někteří z badatelů). Integrovanými součástmi básně jsou také prvky chvalozpěvu, objevující se tam, kde se mluvčí obrací přímo na mecenáše, tedy pravidelně na počátku a na konci básně. Nakonec je to specifický a explicitně přiznaný účel žebrových básní, tedy dosáhnout „mimoliterární katarze“ v podobě odměny, který je od jiných příležitostných básní ostře odlišuje.

Stylová pestrost textů je charakteristickým formálním prvkem byzantské žebrové poezie. Básně pokrývají všechny tři stylistické rejstříky tehdejší řečtiny: vysoký archaizující styl, styl střední známý jako byzantská koiné, i v této době se nově objevující styl nejnižší (více o něm níže). Pro přehlednost budu při následujícím představování jednotlivých básní postupovat od stylu vysokého k nízkému, a začnu tak příležitostnými básněmi, jejichž autorem je nade vši pochybnost zmiňovaný Theodóros Prodromos.

Žebrové básně Theodóra Prodroma

Mezi několika desítkami Prodromových příležitostných básní adresovaných různým osobnostem císařského dvora při rozličných příležitostech a složených ve vysokém stylu se žádost o finanční pomoc nebo přímluvu objevuje často. U většiny však není tato žádost stěžejní, je to jen digrese, připomenutí na okraj, aby adresát nezapomněl, že básník je na honoráři za svá díla závislý. Za typické žebrové básně lze označit pouze následující dvě.

Báseň **pro Annu Komnénu** (č. XXXVIII v Hörandnerově edici) je hexametrická a má typickou strukturu žebrové poezie s úvodním oslovením potenciálního mecenáše, středovou partií volného obsahu a závěrečným vyslovením žádosti. Po vzletném oslovení vzdělané mecenášky následuje vyprávění o radě otce synovi: má si opatřit co nejvyšší vzdělání, neboť to jej v životě nejlépe zabezpečí. Hrdina (tedy, jako v ostatních básních, mluvčí básně, s nímž se autor ztotožňuje, jenž je ale vždy postavou více či méně fiktivní) se podle této rady zařídil, vzdělání mu však kýžený blahobyt nepřineslo. Stěžuje si na svou nouzi a ukazuje její nezměrnost v kontrastu s pohodlným

životem řemeslníků. Přirovnává svou situaci k osudu Tantalové: tak jako on stál ve vodě a trpěl žízni, vypravěč je obklopen prameny milosrdenství a trpí nedostatkem. Závěrem prosí urozenou dámu o pomoc a klade jí na srdce, že je jeho poslední nadějí. Tato báseň je bohatá na motivy, jež můžeme označit za topy byzantské žebravé poezie (otcovská rada, trnitá cesta ke vzdělání, výčet vysněných řemesel, motiv tělesné slabosti hrdiny).

Báseň **pro grammatika** (císařského sekretáře) **Theodóra Stypióta** (č. LXXI) je složena v patnáctislabičném jambu, tzv. politickém verši, a Prodrimos se zde s žádostí o přímluvu obrací na svého bývalého žáka. Po lichotivém oslovení Stypiótovi připomíná, jak byl za mlada za dob svých studií nadšen Prodrimovými hymny na počest císaře, a vyčítá mu, že nyní, když má tak blízko k vladaři samotnému, ho již ke psaní těchto básní nepovzbuzuje. Vyzývá ho, aby mu vyprávěl o císařových vítězstvích, a dodával tak látku pro jeho tvorbu. Na druhé straně jej prosí, aby císaři popsal Prodrimovu chudobu, a vzbudil tak jeho soucit. Na závěr básník mecenáše varuje, že pokud jej nechá zemřít hladu, druhého s jeho kvalitami stěží najde.

Manganeios Prodrimos

Ve středním stylu, zvaném též byzantská koiné, je složena žebravá poezie anonymního básníka známého jako Manganeios Prodrimos. Ten je autorem celkem 148 básní vydaných dosud jen částečně. Mezi těmi dosud vydanými je i 9 básní žebravých. Jde o prosebné básně spojené s autorovou snahou získat umístění v tzv. *adelfaton* (*ἀδελφᾶτον*), tj. ubytování a opatrování v klášteře na císařský účet. V tomto případě se jednalo o klášter svatého Jiří v konstantinopolské čtvrti Mangana (odtud přízvisko „Manganeios“), a jak se z básní dozvídáme, získat toto privilegium se autorovi nakonec podařilo. Dvě z básní se obracejí na sebastokratorissu Irenu, zbylých sedm je adresováno císaři Manuélovi. Metrem všech básní je politický verš.

V prvních dvou básních se autor obrací na mecenášku, se kterou pobývá mimo hlavní město. Poukazuje na své stáří, líčí (jak to má v oblibě i v ostatních básních), jak mu tělo vypovídá službu. Prosí svoji paní, aby ho propustila z ciziny, kde s ní pobývá, a v Konstantinopoli mu zajistila důstojné živobytí. Za to, jak slibuje, Irenu zahrne chvalo zpěvy. Druhá báseň má už téměř vyčítavý tón. Mluví si znovu stěžuje na sešlost věkem a žádá mecenášku, aby konečně splnila svůj slib a zajistila mu přijetí v klášteře. Další básně, stále se stejnou žádostí, jsou už adresovány přímo císaři. Můžeme-li vyvozovat z těchto básní nějaké biografické údaje (ze všech skupin nacházíme v těch Manganeiových zřejmě nejvíce informací o autorovi samotném), zdá se, že básník čelil jistým obstrukcím ze strany představeného kláštera, ale nakonec vytoužené místo v *adelfatu* získal.

Zajímavá je v souvislosti s žebravou poezií také jedna Manganeiova báseň „nežebravá“, a to útěšný text pro císaře, který se zranil při pádu z koně. Básník zde totiž při líčení svého smutku a nadějí v brzké císařovo uzdravení využívá stejných literárních postupů a obrazů, jako když v jiných básních nařká nad svou svízelnou situací a doufá v její brzké řešení. Báseň tak budí dojem parodie na žebravou poezii.

Ptóchoprodromika

Čtyři básně připisované v rukopisech Theodóru Prodromovi či Ptóchoprodromovi („chudému Prodromovi“) jsou bezesporu nejslavnějšími reprezentanty byzantské žebravé poezie, jednak proto, že patří k prvním literárním textům sepsaným v „lidovém“ jazyce, jednak pro svůj specifický v kontextu byzantské literatury neobvyklý charakter. Všechny čtyři mají společné téma hladu a pocitu nespravedlnosti, často ovšem ne zcela oprávněného. Autor (či autoři) si ve všech básních libuje především v dlouhých výčtech věcí, jež postrádá a k životu potřebuje, většinou těch, kterými lze naplnit žaludek. Ve všech básních jsou důležitým stavebním prvkem satira a parodie, ironie a jazykový humor, ne vždy však zastoupené stejnou měrou.

V prooimiu I. básně (verše 5–11) se mluvčí stylizuje do role starce, který má rád hry, ale zároveň zná míru (o smyslu této pasáže se diskutuje, někteří badatelé se domnívali, že sloveso *παίζω* znamenalo *hrát jako na divadle*, a považovali verš za scénickou poznámku k předvádění kusu). Báseň líčí těžký život vypravěče s nevrlou, hádavou a lakomou ženou. V průběhu děje však vyplyne na povrch, že žena má k nevrlosti své důvody – hrdina, který líčí sám sebe s ironickým odstupem, se ukazuje jako muž neschopný vydělat peníze a přiložit doma ruku k dílu, a dokonce má slabost pro alkohol. Po barvitých popisech manželčiny výčitek následuje série příhod o tom, jak se žena rozhodla uplatnit na manželovi zásadu „kdo nepracuje, ať nejí“. Mezi úspěšnými i neúspěšnými pokusy hrdiny dostat se k jídlu se líčí, jak cynicky využil úraz vlastního dítěte k proniknutí do spížírny či jak zvolil rafinovaný převlek za žebráka. Báseň uzavírá žádost o finanční příspěvek, jež je spíš varováním, že pokud vypravěč opět dorazí domů s prázdnýma rukama, je možno se obávat nejhoršího. Báseň je daleko více satirou na neschopného manžela „pod pantoflem“ než stížností na zlou manželku, jak se může zdát na první pohled.

Druhá, nejkratší z básní *Ptóchoprodromik*, je adresována blíže neurčenému sebastokratorovi. Pravděpodobně šlo o některého ze synů Ióanna II. Komnéna, možná o Andronika, manžela sebastokratorissy Ireny, jež byla, jak bylo řečeno výše, adresátkou dvou básní Manganeaia Prodroma. Vypravěč chlebodárci zdvořile, leč důrazně vysvětluje, že plat, který od něj dostává na celý rok, nevystačí pro jeho třináctičlennou rodinu ani na čtyři měsíce, a vypočítává v jakémsi katalogu (výčty tohoto typu je možno označit za další z topů řecké žebravé poezie) potřeby a nutné výdaje své rozvětvené rodiny. Stěžuje si na nespravedlivý osud, který jiným nadělil po rodičích tučné dědictví a jemu jen chudobu. Následuje prosba o zvýšení renty a topos v podobě varování, že mecenáš může svou skoupostí zavinit hrdinovu smrt, a způsobit tak sám sobě nenahraditelnou ztrátu.

Třetí básně je adresována císaři Manuéli Komnénovi a je snad nejslavnějším reprezentantem byzantské žebravé poezie vůbec. Námět se nápadně podobá učené básni Theodóra Prodroma pro Annu Komnénu (viz výše): otcova rada, aby se syn dal na studia, zklamaná očekávání života v blahobytu, srovnání s lepším životem řemeslníků. Báseň obsahuje dvě rozsáhlejší epické pasáže: první je líčení neúspěšného pokusu vypravěče stát se ševcem,

po kterém skončil s propíchnutou rukou v nemocnici. Druhou je historka o tom, jak vypravěč snědl kolegům pečínku a jako viníka nastrčil kocoura. Báseň uzavírá opět lichocení spojené se zoufalou prosbou o pomoc a s požeňmáním císaři.

Poslední a nejdelší z básní *Ptáchoprodrómik* (665 veršů) je rovněž adresována císaři Manuélovi. Prooimion je chvalořečí na císaře, ježz hodlá vypravěč seznámit s nespravedlností, která panuje v klášteře Filotheu. Líčení těchto podmínek (opět často formou jakéhosi katalogu) pak zaujímá většinu básně, ale jak se postupně ukazuje – podobně jako v básni č. I. a částečně i básni III. – nejsou hlavním objektem satiry přísní, ale nikoli bezvýhradně mravní představení kláštera, otec a syn. Je jím naopak sám vypravěč – novic, nevzdělaný a chudý muž, který se stal mnichem v naději na pohodlný a zahálčivý život a nyní je překvapen, že i v klášteře existují rozdíly mezi bohatými (kteří klášter zahrnují dary) a chudými (kteří při vstupu do kláštera neměli ani vlastní boty), mezi těmi, kdo něco umí, a nevzdělanými nešiky, mezi svědomitými mnichy a lenochy.

Michaél Glykas: verše z vězení

Do korpusu byzantské žebřavé poezie 12. století lze konečně zahrnout i prosebnou báseň Michaéla Glyka na císaře Manuéla. Napsal ji ve druhé polovině 50. let a vypravěč – ať už totožný s autorem či nikoliv – v ní žádá císaře o propuštění z vězení. Báseň se od výše popsaných děl odlišuje v několika ohledech, do žánru ovšem beze sporu patří, protože vykazuje četné shody ve stavbě i motivech a hlavně obsahuje žádost. Prvním rozdílem je fakt, že není nikterak spojena se jménem Theodóra Prodróma, jak je tomu u předcházejících básní: Glykovo autorství se považuje za jisté. Za druhé je to povaha prosby: nejde o žádost o materiální pomoc, ale o prosbu o osvobození z vězení. A do třetice je to zvláštnost této skladby spočívající v tom, že se mluvčí neobrací nikdy přímo na císaře, ale mluví buď sám k sobě, nebo k neznámému adresátu, který není s císařem totožný. Přes jednoznačně prosebný charakter se tímto způsobem autor vyhýbá lichocení. Báseň je psána politickým veršem a jazykem kombinujícím prvky lidové s prvky stylu středního a archaizujícího. Většina archaismů jsou doslovné citáty nebo parafráze Bible, naopak nejvíce lidový je jazyk tam, kde autor parafrázuje nebo cituje lidová přísloví, a také v přímé řeči.

Hlavním motivem 581 veršů dlouhé básně je líčení vypravěčova utrpení ve vězení. Jejím důležitým charakteristickým rysem je forma blížící se dialogu – mluvčí jako by neustále vedl diskusi se svým *alter ego*, jež jej povzbuzuje, ale on přes veškerou snahu stále klesá na mysl. Charakteristické je pro tuto báseň také použití lidových přísloví, kterých lze v básni najít několik desítek a jsou převzata z lidové slovesnosti ve víceméně nezměněné formě.

I z výše podané stručné charakteristiky, jak doufám, vyplývají dva hlavní důvody, proč je žebřavá poezie z literárněhistorického hlediska výjimečně zajímavým objektem ke zkoumání:

1. Je uzavřeným žánrem s rozvinutou topikou a vlastními formálními prostředky odlišujícími ji od ostatní příležitostné poezie, který se dočkal nebývalého rozkvětu v poměrně krátkém časovém úseku druhé poloviny 12. století.
2. Tento žánr v sobě spojuje všechny inovační tendence, které se v byzantské literatuře ve 12. století vyskytly.

Nastiňme si tedy na závěr některé dosud nezodpovězené otázky spojené s touto poezií.

Po většinu 20. století se pozornost vědců koncentrovala především na tzv. „prodromskou otázku“, tedy na problematiku autorství básní připisovaných Theodóru Prodromovi, v některých rukopisech pod jménem Ptóchoprodromos. V současné době se větší část badatelů na základě biografických, stylových a metrických argumentů shoduje na tom, že Manganeios Prodromos je samostatným autorem. Přestože ani v této otázce není konsensus jednoznačný, tento názor převažuje. U *Ptóchoprodromik* jsou názory velmi pestré od jednoznačného zastávání Prodromova autorství až po jeho naprosté odmítání. Skutečnost je však taková, že zatím neexistuje dostatek přesvědčivých argumentů, které by Prodromovo autorství potvrdily či vyvrátily. V podstatě jsou tedy stále aktuální tři možná řešení autorské otázky: 1. mohl být autorem *Ptóchoprodromik* skutečně sám Theodóros Prodromos, který se odhodlal k použití lidového jazyka, ať už aby se přizpůsobil módnímu proudu na císařském dvoře nebo z jiného důvodu. 2. je možné, že jejich autorem byl jiný, neznámý básník, který se učeným Prodromem inspiroval, nebo jej dokonce tímto způsobem parodoval. 3. řešením je, že původní styl básní byl vysoký a jejich autorem byl Prodromos, neznámý básník je však převedl do lidové řečtiny, aby je tak použil pro své vlastní cíle. Protože s *Ptóchoprodromiky*, stejně jako s dalšími díly v lidovém jazyce, kopisté nakládali velmi volně, dnes zachovaný text nedovoluje podrobnou jazykovou a stylovou analýzu, která by významně přispěla k řešení autorské otázky.

Další nedorozšířený problém se týká básní *Ptóchoprodromik* a básně Glykovy a nespadá ani tak do oblasti literární historie, jako spíš historie jazyka. Jazyk, který autoři v těchto básních použili, není a nemůže být autentický jazyk hovorový, nebo dokonce lidový – už jen z toho důvodu, že byl písemně zachycen. Texty, jejichž jazyk je označován tradičně za „lidový“, jsou napsány smíšeným jazykem bohatým na různé morfologické varianty, téměř postrádajícím dialektické prvky a s tendencí k používání stereotypních frází, tzv. formulí. Názory na to, co tvoří základ tohoto jazyka, jsou různé a často protichůdné – od hypotézy, že jde o směs stylových prvků vysokých a nízkých, přes názor, že jde o reflexi konstantinopolské řečtiny té doby, až po tvrzení, že je to do psané formy převedený umělý jazyk byzantské ústní slovesnosti. V každém případě vliv živého, mluveného jazyka je zde nepopiratelný a zásadní, a proto se přes svoji nepřesnost používá obecně termín *jazyk lidový* (*vernacular*, *Volkssprache*, *δημιώδης γλώσσα*).

Nemožnost určit přesně povahu tohoto jazyka a osobnost autora či autorů prvních textů v lidovém jazyce má za následek nesvornost v další otázce, a to jaký byl podnět pro použití lidového jazyka v literatuře, zda šlo o tendenci „zdola nahoru“ – o literární pokusy jedinců vybavených nedostatečným vzděláním a neschopných používat obecně přijímaný literární

jazyk, nebo o tendenci „shora dolů“, tedy zda tyto texty psali autoři, kteří dobře ovládali i standardní spisovnou řečtinu, a šlo tak o jistou dobovou módu, nový literární trend, možná dokonce pod západním vlivem.

Další otázkou, jež nebyla dosud uspokojivě zodpovězena, je sepětí básní se skutečností: je oslovení jednotlivých historických osobností v básních a prosba o finanční podporu i celé epické pasáže realita, nebo básnická fikce? Zatímco u *Ptóchoprodomik* byly fiktivní prvky odhaleny už před delší dobou a bylo konstatováno, že hrdinové básní jsou literární osoby a z děje básní nelze vyvodit nic o autorovi či autorech, u ostatních autorů se hlasy, že není možné veškeré informace z básní považovat za nepopíratelnou historickou skutečnost, objevují až v poslední době. Nově se do popředí zájmu dostává také otázka, jakým způsobem byly básně na komněnovském dvoře přednášeny či předváděny, zda byly dialogické partie dramaticky přednášeny a podobně. Pro hypotézu, že jistý způsob performance (mimy, profesionální šašci) byl součástí dvorské zábavy, se v poslední době objevují nové důkazy.

Posledním zajímavým a dosud jen velmi málo probádaným literárně historickým problémem spojeným se žebrovou poezií jsou analogie a souvislosti s literárním vývojem na latinském Západě. I tam se totiž v té době objevují velmi podobné inovační tendence a téměř ve stejné době tam vzniká vagantská poezie (Hugo Primas, Archipoeta), jejíž součástí jsou i žebrové básně a která jako celek vykazuje mnohé shodné charakteristiky s byzantskou žebrovou poezií (existují však samozřejmě i podstatné odlišnosti). Přímý vliv je zde téměř vyloučen, ale objevují se možné cesty vlivu nepřímého, např. prostřednictvím literárních patronů.

Tyto otázky zůstávají stále předmětem bádání. Jejich zodpovězení by nemalou měrou napomohlo k lepšímu pochopení zákonitostí vývoje byzantské literatury ve 12. století a změn, které jsou pro toto období tak charakteristické a dosud nikoliv uspokojivě vysvětlené.

ZÁKLADNÍ BIBLIOGRAFIE:

Edice:

BERNARDINELLO, S. (ed.). *Theodori Prodromi de Manganis*. Padova 1972.

EIDENEIER, H. (ed.). *Ptochoprdromos*. Köln 1991.

HÖRANDNER, W. (ed.). *Theodoros Prodromos: Historische Gedichte* (Wiener byzantinistische Studien XI). Wien 1974.

TSOLAKIS, E. TH. (ed.). *Μιχαήλ Γλυκά Στίχοι οἷς ἔγραψε καθ'ὄν κατεσχέθη καιρόν*. Thessaloniki 1959.

Sekundární literatura:

ALEXIOU, M. The Poverty of Écriture and the Craft of Writing: Towards a Reappraisal of the Prodroic Poems. *BMGS*, X. 1986, 1–40.

BEATON, R. *The Medieval Greek Romance*. London and New York 1996 (2. opravené a rozšířené vyd.).

BOURBOUHAKIS, E. C. ‚Political‘ personae: the poem from prison of Michael Glykas: Byzantine literature between fact and fiction. *BMGS*, XXXI. 2007, 53–75.

DYCK, A. R. Ptochoprodromos, Ανάθεμα τὰ γράμματα and Related Texts. *ByzForsch*, XV. 1990, 45–52.

EIDENEIER, H. Tou Ptochoprodromou. In: M. Hinterberger, E. Schiffer (ed.). *Byzantinische Sprachkunst*. Berlin 2007, 56–76.

GARLAND, L. The Rhetoric of Gluttony and Hunger in twelfth-century Byzantium. In: W. Mayer, S. Trzcionka. *Feast, Fast or Famine. Food and Drink in Byzantium*. Brisbane 2005, 43–55.

HÖRANDNER, W. Autor oder Genus? Diskussionbeiträge zur „Prodromischen Frage“ aus gegebenem Anlass. *ByzSlav*, LIV. 1993, 314–24.

JEFFREYS, M. ‚Rhetorical‘ texts. In: E. Jeffreys (ed.). *Rhetoric in Byzantium*. Newcastle 2003, 87–100.

KAZHDAN, A., WHARTON EPSTEIN, A. *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Berkeley – Los Angeles – London 1985.

A. KAZHDAN, S. FRANKLIN. Theodore Prodromus: a reappraisal. In: *Studies on byzantine literature of the eleventh and twelfth centuries*. Cambridge and Paris 1984, 87–114.

MULLET, M. Aristocracy and patronage in the literary circles of Comnenian Constantinople. In: M. Angold (ed.). *The Byzantine aristocracy: IX to XIII centuries*. Oxford 1974, 173–201.

